

Transformace českého zemědělství

Na přelomu 80. a 90. let minulého století došlo v tehdejším Československu ke změně politické situace. Byla zahájena cesta transformace české a slovenské společnosti, v ekonomice byl nastartován proces přechodu od centrálně řízeného hospodářství k tržnímu prostředí. Tyto změny velmi výrazně ovlivnily české zemědělství, jehož složitá transformace proběhla v několika vývojových etapách.

Hlavním impulzem pro nastartování změn v českém agrokomplexu byly změny v **dotační politice**, které nastaly počátkem 90. let. Tehdy byla ukončena centrálně regulovaná plošná podpora produkčních funkcí českého zemědělství. V období před rokem 1989 totiž stát podporoval co největší produkci zemědělských komodit. Tehdejší zemědělství bylo velice výrazně dotováno systémem tzv. diferenciálních příplatků. Zemědělské podniky hospodařící ve zhoršených přírodních podmínkách dostávaly od státu příplatky na objemovou jednotku vlastní produkce (za určitých podmínek mohly získat za stejné množství prodaných komodit až dvojnásobek ceny než podnik hospodařící v kvalitních podmínkách). Naopak zemědělské podniky, které hospodařily v oblastech s kvalitními přírodními podmínkami, odváděly státu pozemkovou daň, jejíž výše byla určována podle výměry zemědělské půdy, na které daný zemědělský podnik hospodařil. Stát tak jednoznačně podporoval produkční funkce zemědělství, zejména pak pěstování zemědělských komodit v oblastech nevhodných, v oblastech se špatnými přírodními podmínkami, kde by intenzivní zemědělské hospodaření nemohlo být za normálních podmínek rentabilní.

Na počátku 90. let tak bylo v průměru zaměstnáno asi 7 % ekonomicky aktivních obyvatel. Ve struktuře zemědělských podniků jednoznačně převládala jednotná zemědělská družstva, která hospodařila na

více než 60 % celkové rozlohy zemědělské půdy. Státní statky hospodařily asi na jedné třetině zemědělské půdy, a to zejména v pohraničních okresech při tehdejší železné oponě. Hlavní důvody takového stavu byly politické, neboť státu umožňovaly určitou kontrolu nad tímto územím. Soukromí zemědělci před rokem 1989 hospodařili jen na malé ploše (asi na 4 % zemědělské a jen asi na jednom procentu orné půdy) a jejich podíl na vyprodukovaných zemědělských komoditách byl v podstatě zanedbatelný.

Obecná změna politického systému počátkem 90. let se v českém zemědělství projevila konkrétními procesy, které souhrnně označujeme jako **transformace zemědělství**. V tomto období šlo zejména o změnu vlastnictví půdy a výrobních prostředků. Započal proces navracení půdy původním vlastníkům, označovaný jako **restituční proces**. Jen málo nových vlastníků půdy začalo na navrácené půdě zemědělsky hospodařit, protože během předchozího čtyřicetiletého období se zpeřetřhal vztah k půdě a většině zemědělců chyběly zkušenosti i odvaha pustit se do podnikání v oboru, kde návratnost investic je velmi dlouhodobá. Většina restituentů opět pronajala vlastní půdu nově transformovaným zemědělským družstvům, které označujeme jako družstva vlastníků půdy. Většina státních statků a některé další zemědělské specializované výrobní podniky – většinou s minimálním vlastnictvím zemědělské půdy (velkovýkrmny, drůbežárny) – prošly procesem

privatizace, obdobně jako řada průmyslových podniků.

Počátkem 90. let se snížil počet ekonomicky aktivních v zemědělství zhruba na jednu třetinu. Tak obrovský pokles ekonomicky aktivních v tomto ekonomickém sektoru však s sebou nepřinesl žádné dramatické zvyšování nezaměstnanosti nebo poklesu produkce, resp. nedostatek zemědělských komodit. Bylo to způsobeno zejména administrativním přesunem řady pracovníků, kteří byli sice evidováni jako pracovníci zemědělských podniků, ale ve skutečnosti pracovali v přidružených výrobcích a vykonávali práce nezemědělské (stavební práce, opravárenské služby, např. opravy zemědělských strojů apod.).

Pokles produkce zemědělských komodit, způsobený omezováním toku dotačních podpor do českého zemědělství, se prakticky projevil na **změně struktury české krajiny**. V mnohých oblastech se změnilo využívání zemědělské půdy (struktury „land use“). Celková rozloha zemědělské půdy v podstatě stagnuje, změnila se však její vnitřní struktura. Statistika ukazuje zejména nárůst rozlohy trvalých travních porostů v oblastech vrchovin a hornatin, tedy v oblastech, kde není zemědělské hospodaření bez státní finanční podpory lukrativní. Zatravňování svažitých a neúrodných pozemků bylo podporováno dotační politikou ministerstva zemědělství. To mělo bezesporu kladný vliv na ekologickou stabilitu krajiny a zlepšilo to životní prostředí těchto oblastí obecně. To, co se již tak zřetelně ze statistik nevyčte, ale co je patrné z pohledu do terénu, je nárůst úhorů, neobdělávaných ploch a pozemků, které jsou sice „oficiálně“ vedeny jako orná půda, ve skutečnosti jsou však samovolně zatravněné nekvalitními porosty, často s nálety stromů. Regenerace takových pozemků je pak ovšem velmi nákladná.

Co můžeme očekávat v nejbližší budoucnosti, zejména v souvislosti se vstupem Česka do EU?

Naše zemědělce jistě ovlivní dotace, které jim budou od EU udělovány. I když bude jejich výše jen těžko srovnatelná s výší, kterou dostávají jejich kolegové ve státech EU, budou tyto finanční prostředky pro mnohé české farmáře zajímavým impulzem k hospodaření. V důsledku vyšší konkurence řada farem jistě zanikne, přežijí však schopní farmáři, kteří se dokážou aklimatizovat v nových podmínkách. Celkově se očekává pokles rozlohy zemědělské a orné půdy (odhady se pohybují kolem 10% poklesu), spojený s dalším ná-

APLIKACE DO VÝUKY

Otázky a úkoly:

1. Součástí tohoto článku je schéma na čtvrté straně rubriky Orbis Pictus. Znáorňuje transformaci českého zemědělství po roce 1989. Ze schématu vyplývá, že počet zaměstnaných v priméru bude ještě klesat. Zamyslete se nad situací obyvatel žijících na zemědělském venkově. Jak mohou řešit klesající počet pracovních míst v místě bydliště?
2. Jak ovlivňují dotace zemědělskou produkci? Zamyslete se nad strukturou pěstovaných plodin v různých podmínkách, nad ovlivňováním ceny produktů apod.
3. Domníváte se, že zemědělci v EU pracují efektivněji než zemědělci u nás? Vyhledejte argumenty pro své názory.
4. Zjistěte, jak se změnila úloha zemědělských podniků v životě obcí po roce 1989.

Foto: Louky a pastviny (trvalé travní porosty), lesy a drobné vodní plochy významně přispívají ke stabilitě krajiny. Střídání těchto ploch zároveň působí i vysoce esteticky. Odhadli jste, že snímek pochází z Vysočiny?

Foto: I. Tichý

růstem trvalých travních porostů a nárůstem ekologicky čisté produkce a agroturistiky. I když se tyto nové formy zemědělského hospodaření nebudou zatím rozšiřovat nijak masově, pro některé farmáře mohou být jistě zajímavé. Ve struktuře půdního fondu poroste asi také podíl lesních ploch, a to zejména v oblastech špatně obdělávatelných, na svažitých pozemcích. V neposlední řadě se budou tvořit nové vertikální i horizontální vazby mezi zemědělskými prvovýrobci, zpracovateli a obchodními řetězci. Čeští prvovýrobci (farmáři) očekávají spravedlivější rozdělení zisku mezi jednotlivé články řetězce (větší výnosy pro prvovýrobce na úkor zpracovatelů a obchodníků). V horizontu kolem roku 2012 by pak mělo dojít k uvolnění trhu se zemědělskou půdou a se zemědělskou půdou v Česku budou moci fakticky obchodovat také zahraniční fyzické osoby.

Ivan Bičík, Vít Jančák,
katedra sociální geografie
a regionálního rozvoje, PřF UK Praha

Literatura:

- BIČÍK, I., JANČÁK, V. (2001): České zemědělství po roce 1990. Geografie – Sborník ČGS, 106, č. 4, ČGS, Praha, s. 209–221.
- BIČÍK, I., JANČÁK, V. (2002): Development of agriculture and the Czech rural landscape. In: Kobayashi, K. (ed.): Changing Regional Structure and Way of Life in Central Europe: the Case of Poland, the Czech Republic, the Slovak Republic and Hungary. Gifu (Japonsko), s. 153–182.
- JANČÁK, V. (2001): Dotace v českém zemědělství. Geografické rozhledy, 11, č. 1, ČGS a Terra, Praha, s. 12–13.
- JANČÁK, V., GÖTZ, A. (1997): Územní diferenciace českého zemědělství a její vývoj. Monografie. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK, Praha. 81 s.

Článek byl zpracován na základě dílčích výsledků výzkumu v rámci zpracování grantového projektu GA ČR č. 526/02/D142 „Regionální dopady transformace českého zemědělství ve fázi integrace ČR do EU“.